

Populisme, er is niets mis mee

Er is niets mis met populisme. Natuurlijk, populisten worden gewantwoord omdat zij de 'onderbuikgevoelens' van het electoraat aanspreken. Maar wij leven in een democratie! Zouden die onderbuikgevoelens dan niet vertegenwoordigd mogen worden? Zouden ze maar voor altijd in de onderbuik opgesloten moeten blijven? Wat voor democraten zijn het eigenlijk, die de populisten wantrouwen?

Populisme heeft een slechte naam. In de hoofdstroom van de politiek en zeker in linkse kringen is 'populist' een scheldwoord. Politiek zou een rationeel bedrijf moeten zijn, zo wordt gedacht, en het populisme vermengt dat te veel met emoties. Dat gaat nog terug op de dagen van Hitler en Mussolini, die politiek niet wilden bedrijven als rationele belangenbehartiging, maar daar overheen een beroep deden op de emoties van de massa, en die daarmee uiteindelijk onheil brachten over Europa. Dat heeft het beeld van de populist beslissend beïnvloed. Sinds de Tweede Wereldoorlog hebben *mainstream* politici zich altijd verre proberen te houden van het populisme.

Maar deze degradatie van het populisme is ten onrechte. Hij veronderstelt dat er 'hogere' en 'lagere' motieven zijn waarmee kiezers op een partij kunnen stemmen. Die gedachte is op voorhand ondemocratisch. Democratieën berusten op het idee dat mensen hun stem geven aan de kandidaat in wie zij het meeste vertrouwen hebben. Sommige kiezers zullen daarbij hun rationele eigenbelang voor ogen hebben ('bij welke partij heb ik het meeste gewin'), anderen laten zich leiden door hun geloofsovertuiging, en weer anderen kiezen de man of vrouw die hen het meeste aanspreekt in de onderbuik. Wie zou kunnen argumenteren dat de éne keus adequater is dan de andere?

Vorm of vent

De relatie tussen onderbuik en ratio, of zoals men het toen liever formuleerde, tussen wil en rede, lag in het begin van de vorige eeuw heel anders, tot diep in de jaren '30, toen Hitler en Mussolini nog niet aan de voleinding van hun carrière waren gekomen. Ook in intellectuele en linkse kringen heerste er breed wantrouwen tegen de rede, die als eenzijdig en ontmenselijkend werd gezien. Hiermee werd voortgebouwd op de filosofische traditie vanaf Schopenhauer en Nietzsche, waarin wil en rede als op zijn minst gelijkwaardig werden voorgesteld, als protest tegen de steeds verder gaande rationalisering van het leven. Nog in de jaren '30 van de 20^e eeuw lag deze tegenstelling ten grondslag aan de door Menno ter Braak ingebrachte 'vorm of vent' discussie, waarbij de 'vent' de door hem bewonderde wilskrachtige persoonlijkheid was die zijn literaire scheppingen pas werkelijk waardevol zou maken. Geen spoor van verzet tegen de onderbuik bij de toch ten diepste democratische Ter Braak.

In het begin van de vorige eeuw is het populisme een volkomen geaccepteerd verschijnsel, zowel in de politiek als in de literatuur, en eerder komend van links dan van rechts. Pas door de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog raakt het populisme in diskrediet. De vraag is: door de kenmerken van het populisme zelf, of door de uitwas daarvan, het nationaalsocialisme?

Rede en wil in de democratie

Het oordeel van auteurs over populisme hangt nauw samen met hun definitie ervan. Wie er tegen is, laat al in de omschrijving het bruine karakter van het populisme goed uitkomen. Wie er geen kwaad in ziet, definieert het populisme veel neutraler. We zullen hier onder populisme verstaan: politieke stromingen waarin de steun aan een partijprogramma minder belangrijk is dan steun aan een persoon, de verpersoonlijking van de beweging, de leider.

Het woord leider, zeker als dat met een Hoofdletter geschreven zou worden, is goed voor alle associaties met fascisme en nationaalsocialisme. Het waren per slot van rekening Leaders die ons naar de afgrond hebben gevoerd. Maar zulke associaties gaan voorbij aan de rol van leiderschap in geaccepteerde politieke partijen. In eigen land hebben partijen, na enige naoorlogse aarzelingen, alweer jaren lang 'politieke leiders': mannen of vrouwen die 'het gezicht' van de partij vormen. Met welke eufemismen willen wij ons nog verder in slaap sussen? Is de partijleider (m/v) nu wel of niet een 'vent' en de drager van de partijfakkel? Staat hij (m/v) groot op de partijaffiches of niet? En zo ja, zou dat misschien zijn omdat de stemmers zich graag identificeren met een persoon in plaats van met een programma? Hoeveel moeite doen partijen wel niet om hun voorlieden als krachtige en sympathieke personen af te schilderen? Houden spin doctors zich bezig met promotie van het partijprogramma of van degene die de partij personifieert?

We kunnen er niet omheen: elementen van populisme hebben vaste voet aan de grond in de politieke praktijk. De democratie haalt zijn levenssappen uit instemming met een programma én uit identificatie met een persoon die dit programma vertegenwoordigt. De democratie heeft een abstracte kant, de rede, die van ons (kiezers) verlangt dat wij stemmen op de partij met de ons meest aansprekende programmapunten, en een vitale kant, de wil en de emotie, die maakt dat wij ons identificeren met mensen die de goede zaak vertegenwoordigen. Populisme is niets meer of minder dan een vorm van politiek waarin de nadruk ligt op het laatste.

De bureaucratisering van de werkelijkheid

Dat populisme in onze tijd weer als reactie naar voren komt, moet dus iets te maken hebben met de verschuiving van het evenwicht in de democratie naar de abstracte kant. Populisme als reactie, wat iets anders is dan reactionair, is een grotendeels onbewust protest tegen rationalisering van de politiek. Maar welke rationalisering?

Hier komt het enorme belang naar voren dat de bureaucratie heeft voor de politiek. Troonrede en sluiting van kleine scholen, partijprogramma en kilometerregistratie, ze worden alle gedomineerd door de bureaucratie. Niet zozeer dat ambtenaren partijprogramma's dicteren (al zijn er partijen waarbij hun invloed groot is), het gaat vooral om de taal en het gedachtenkader waarin politieke standpunten worden geformuleerd. Bureaucratie is overal, en het is meer regel dan uitzondering dat politici zich tot verlengstuk ervan maken.

We moeten ons er daarbij rekenschap van geven dat de bureaucratie een intellectuele schepping is. De rede scheidt en ordent, en de bureaucratie is niets

anders dan de inrichting van de werkelijkheid naar regels van de rede. De rede onderscheidt bijvoorbeeld onderwijs, gezondheid en welzijn als verschillende aspecten van de samenleving. Decennia lang vormen deze al gescheiden onderwerpen van wetten en regels. Dus wanneer een basisschool te dicht bij een snelweg ligt zodat de normen voor fijn stof worden overschreden, moet hij worden gesloten. Maar ondanks de commotie die dat in de school teweeg brengt, moeten de genormeerde onderwijsprestaties wel worden gehaald. En dat de buurt te hoop loopt omdat een waardevol centrum van buurtactiviteiten verloren dreigt te gaan, heeft op het besluit tot sluiting geen invloed. De school is enerzijds een verzameling kinderlongen, anderzijds een centrum van onderwijsprestaties, en ten derde ook nog een element van sociale cohesie – in de bureaucratie drie strikt gescheiden werelden, waarbij de eerste twee vaak het zwaarst wegen omdat ze het best kwantificeerbaar zijn.

Tegen deze dictatuur van abstracties lopen veel burgers te hoop. De school moet open blijven! Maar waar kunnen argumenten worden gevonden binnen de enige discours die er in dit geval toe doet, die van de gezondheidszorg? Veel politici laten zich helaas tot pion maken in deze abstracte wereld van de bureaucratie, zelfs als het buurtbewoners zou lukken de sluitingskwestie voor de gemeenteraad te brengen, die in principe niet aan enige Haagse bureaucratie gebonden is. Politici worden dan zelf tot functionaris, terwijl ze volksvertegenwoordiger zouden moeten zijn. En precies dat tekortschieten van doorsnee politici is de voedingsbodem van het moderne populisme.

De stem van de onderklasse

Al te vaak wordt met minachting gesproken over degenen die stemmen op populistten als Wilders, Dewinter, Haider, Fortuyn en Le Pen, hoe verschillend deze onderling ook zijn (geweest). Het zou gaan om een onderklasse, met als (meestal niet uitgesproken) bijbetekenis dat deze stemmen niet voor 100% serieus genomen hoeven te worden.

Met deze minachting wordt voorbij gegaan aan het reële en terechte protest tegen de bureaucrativering van de werkelijkheid – we zouden beter zelfs van intellectualisering van de werkelijkheid kunnen spreken, omdat het intellect, de rede, de onderscheidingen maakt die later door de bureaucratie in de werkelijkheid worden doorgevoerd. *Iedereen* heeft met dit probleem te maken, maar sommigen (juist de beter opgeleiden die meer inzicht hebben in bureaucratistische abstracties) kunnen er beter mee omgaan.

Door intellectualisering van de werkelijkheid worden mensen die niet goed kunnen abstraheren (wat vaak samen zal gaan met een laag opleidingsniveau) op achterstand gezet. Ze voelen zich meer dan anderen in een hoek gedreven, tegenover onbegrijpelijke machten geplaatst, en vormen daardoor voor populistten een natuurlijk electoraat. Het doet er daarbij niet zo veel toe dat Wilders – in tegenstelling tot veel van zijn kiezers – onvoorwaardelijk is toegewijd aan de zaak van Israël, en dat Fortuyn – in tegenstelling tot veel van zijn kiezers – de homo-emancipatie was toegedaan. Belangrijk voor het populistische electoraat is dat zij in de politicus het protest herkennen tegen de intellectualisering van de werkelijkheid: de meester moet weer les gaan geven, de verpleegster moet weer gaan verplegen, in de woorden van Fortuyn. Voeg daarbij het voortdurend dwars liggen, met een

continue onderhuidse boodschap van persoonlijke miskennen en verzet tegen 'hen in Den Haag', samen met een groot talent om de tegenstander te kakken te zetten, en we hebben enkele onmisbare ingrediënten voor populistisch succes.

Een ongemakkelijke combinatie

Dit alles betekent niet dat we het populisme, bijvoorbeeld in zijn manifestatie-Wilders maar als gegeven moeten aanvaarden. Daarvoor is het populisme te veel een parasitair, onvruchtbaar verschijnsel in de democratie. Normaal gesproken proberen politieke partijen macht te verwerven en daarmee hun programmapunten te verwezenlijken. Maar populisme en macht vormen een ongemakkelijke combinatie.

Populisten die compromissen sluiten, bijvoorbeeld in een coalitiekabinet, zullen vaak hun eigen graf graven doordat ze niet meer geloofwaardig verzet tegen machthebbers kunnen prediken. In de uitzonderlijke gevallen waarin ze het werkelijk voor het zeggen krijgen, worden ze de gevangene van hun persoonlijke preoccupaties, waardoor hun steun weer afkalft en ze, zoals Chávez, steeds minder democraat worden. Slechts weinig populistten krijgen het beste van beide werelden, zoals Geert Wilders, die van zijn electorale concurrenten de kans heeft gekregen macht uit te oefenen zonder daarvoor verantwoordelijkheid te dragen.

In een democratie is het populisme in laatste instantie een onvruchtbare politieke stroming, alléén in staat verantwoordelijkheid te dragen als het daarbij zijn populistische karakter verliest.

Stabiliteit door democratie

In een democratie telt iedereen mee. Dat een grote groep zich buitengesloten voelt bij het politieke proces, is niet alleen een principiële tekortkoming van de maatschappij, maar ook een bron van instabiliteit. Er zijn daarom zowel principiële als praktische redenen waarom een zo groot mogelijk deel van de bevolking betrokken moet worden bij besluitvorming. Een radicaal programma van bestuurlijke hervormingen is dan ook de logische consequentie van deze beschouwingen.

Om te beginnen moet over het lot van de buurtschool die te dicht bij de snelweg ligt, niet worden beslist vanuit Den Haag, en zeker niet aan de hand van abstracte normen die ooit bij een specialistisch debat in de Tweede Kamer zijn aangenomen. Normen zijn luie uitingen van bureaucratisch denken, tekenen van het onvermogen om elk geval op zijn eigen merites te beoordelen. Normen, over het land uitgespreid, vormen een deken van abstractie waarin betrokkenheid van burgers wordt gesmoord. Besluiten moeten worden genomen aan de hand van argumenten pro en contra die betrekking hebben op elk individueel geval. In het geval van de buurtschool zijn schoolbestuur en gemeenteraad de aangewezen besluitvormende instanties. De betrokkenheid van de burgers wordt nog vergroot als er over dit besluit een lokaal referendum kan worden gehouden – wetgevend of correctief, dat doet in dit verband minder ter zake.

Zo'n radicale hervorming van de maatschappelijke besluitvorming heeft als noodzakelijke consequentie een sterke uitbreiding van gemeentelijke belastingen en

even sterke inkrimping van rijksbelastingen. 'Wie betaalt, bepaalt'; als de gemeenteraad mag beslissen over het open houden van de buurtschool, dient deze ook lokaal gefinancierd te worden. De hand over hand toegenomen praktijk van gemeentelijke uitvoering van regelingen met rijks gelden is een perverse consequentie van het toevallige gegeven dat de meeste belastingen worden geheven door het rijk. Van gemeentelijke autonomie is bij zulke regelingen geen sprake: de uitvoering wordt nauwkeurig genormeerd door de Haagse bureaucratie. Weg ermee!

Een democratisch beschavingsoffensief

Het is waar, het volk is soms geneigd tot besluiten die de bestuurders onwelkom zijn. Dat is geen argument tegen het volk.

Het volk is soms te veel geneigd, alleen te denken uit eigenbelang. Het is een kwaal die in alle kringen voorkomt, ook in de kringen die zich nu buitengesloten voelen en geneigd zijn te stemmen op Geert Wilders. Maar ook dat is geen argument tegen het volk.

Democratie is lastig, want het is iets anders dan de dictatuur van de meerderheid, het systeem waarin beslissingen worden genomen door de helft plus één. Democratie is het staatsbestel waarin iedere burger kiest *zoals deze denkt het algemeen belang het beste te dienen*. De ontwerpers van de democratie zoals Rousseau waren zich beter bewust dan wij van het verschil tussen mening en oordeel in maatschappelijke kwesties, tussen gevoelsmatig en weloverwogen stemmen. In een democratie wordt elke burger waardig bevonden om mee te oordelen. Daar staat tegenover dat impliciet van burgers wordt verlangd dat zij zich naar vermogen een *oordeel* vormen, dat wil zeggen: een mening na weging van argumenten. Ouderwets gesteld, maar daarom nog niet onjuist: de democratie verlangt van burgers dat zij zich verheffen boven het directe eigenbelang en kiezen zoals naar hun oordeel het algemeen belang het beste wordt gediend.

Het spiegelbeeld van ongemotiveerd geworden burgers ('ze zoeken het maar uit') is de politicus die zich eens in de vier jaar inspant voor hun stem. Wie demotivatatie bij burgers, de belangrijkste oorzaak van stemmenwinst van populistten, wil tegengaan, moet zich inspannen voor een levende democratie. Een belangrijk element daarin is het democratisch beschavingsoffensief waarin burgers het ideaal wordt voorgehouden dat zij zich een gemotiveerd oordeel dienen te vormen als complement van hun democratische stemrecht. Een klasse van luie politici heeft deze taak volkomen verwaarloosd – en wordt vervolgens verrast door de omvang van de populistische stem.

Naar een meer populistische democratie

Met populisme is niets mis: het vertegenwoordigt één pool (de personalistische) in een democratie die te veel is gaan hangen naar de andere pool (de abstracte). Om het democratische momentum in evenwicht te brengen is het nodig, de democratie te personaliseren.

Om te beginnen zullen politici veel meer aan de kant van burgers moeten gaan staan wanneer deze worden getroffen door de hardheid van de bureaucratie. De bureaucratie moet zich voegen naar het werkelijke leven en niet andersom. Ambtenaren dienen het volk en niet de bureaucratische regel – en er is maar één klasse die daarop kan toezien, die van de politici.

Ten tweede zullen politici besluiten over de leefomgeving dichter naar de burger moeten brengen: door besluiten te laten nemen zo dicht mogelijk bij de burger; door de grondslag van de belastingheffing te verplaatsen naar bestuurlijke niveaus die dichter bij de burger staan; en door referenda. Het complement daarvan is een democratisch beschavingsoffensief dat zij moeten openen.

Ten derde zal een nieuwe klasse van politici moeten opstaan: zij die over partijprogramma's heen de politiek beleven en uitdragen als een persoonlijk avontuur waarmee hun kiezers zich kunnen vereenzelvigen.

Kortom: het populisme maakt duidelijk dat de abstracte democratie vervangen zal moeten worden door een levende democratie. Er is niets mis met het populisme. Het moet niet worden overgenomen maar geïntegreerd.